

УДК 342.5

doi.org/10.30970/jcl.2.2024.6

Карл Левенштайн

Професор політичних наук, Єльський університет, США

ВОЙОВНИЧА ДЕМОКРАТІЯ ТА ФУНДАМЕНТАЛЬНІ ПРАВА

MILITANT DEMOCRACY AND FUNDAMENTAL RIGHTS

Karl Loewenstein

Professor of Political Science, Yale University, USA

Біографічна довідка |

«Із вогнем потрібно боротися вогнем»:

Карл Льовенштайн і його концепція боєздатної демократії

Німецький правознавець і політолог Карл Льовенштайн – один із впливових конституціоналістів ХХ сторіччя, народився 9 листопада 1891 року в Мюнхені. З 1910 по 1914 роки здобував університетську освіту в Мюнхені, Гайдельберзі, Парижі і Берліні, де студював право, історію, філософію і політичні науки. 1919 року в Мюнхенському університеті отримав ступінь доктора права з цивільного та церковного права *summa cum laude*¹. 1931 року закінчив аспірантуру з порівняльного правознавства і розпочав працювати приват-доцентом юридичного факультету Мюнхенського університету. В 1933 році, у зв'язку з приходом до влади в Німеччині нацистів і прийняттям антисемітського законодавства Льовенштайн був змушений емігрувати до США, де за сприяння Надзвичайного комітету з допомоги переміщенням німецьким ученим протягом двох років викладає політичні науки в Йельському університеті. 1936 року він стає завідувачем кафедри політології та юриспруденції в коледжі Амгерста, США. Невдовзі після цього дослідник розпочинає активно публікувати матеріали про європейські та південноамериканські фашистські рухи.

Під час Другої світової війни Льовенштайн працював у державних відомствах США. Після закінчення війни за пропозицією Міністерства юстиції США стає консультантом юридичного відділу Управління воєнної адміністрації (Office of Military Government for Germany), який був уповноважений готувати реформування правової системи Німеччини. Будучи на цій посаді, Льовенштайн інтерв'ював представників правничого фаху з метою виявлення осіб, яким доцільно було б заборонити подальшу професійну юридичну діяльність в Німеччині, за що отримав від колег прізвисько «тата денацифікації». В цей період Льовенштайну було доручено, зокрема, розслідування справи Карла Шмітта – знаного конституціоналіста й політолога, який в часи Третього рейху перетворився на одного з головних ідеологів нацистських і фашистських рухів.

¹ «Із відзнакою». – Прим. ред.

У 1942-1944 роках Льовенштайн був залучений до підготовки унікального документа - «Заяви про основні права людини», розроблюваного під егідою Американського інституту права (ALI) і згодом використаного для роботи над проєктом Загальної декларації прав людини 1948 року.

З повоєнних років і до кінця життя основним заняттям Льовенштайна стала викладацька діяльність в університетах Європи, Америки і Азії, у яких він понад чотирнадцять разів обіймав посаду запрошеного професора. Науковець продовжував працювати і як експерт з питань конституційного і міжнародного права (так, у 1961-1962 роках він став радником Комісії з конституційної реформи Японії). Льовенштайн помер 10 липня 1973 року під час візиту в Гайдельберг.

Правознавець став автором чотирнадцяти книг і численних статей, брошюр, рецензій та есе. До його наукових і практико-юридичних здобутків належить, зокрема, формулювання «права на участь в управлінні державними справами»², розроблення авторської класифікації й типології конституцій, концепції політичних режимів. Однак світову популярність Льовенштайну принесла висунута ним ідея «войовничої демократії» або ж «демократії, здатної захистити себе» (англ. *Militant Democracy*, нім. *streitbare Demokratie, wehrhafte*).

Ця концепція постала як реакція на поширення в Європі фашизму і націонал-соціалізму й на той небезпечний процес, який Льовенштайн характеризував як утворення «Фашистського інтернаціоналу». *Militant Democracy* це демократія, озброєна конституційно-правовими механізмами, здатними ефективно запобігти зловживанню демократичними інститутами з боку політичних рухів і партій тоталітарного й авторитарного спрямування, інструментами, спроможними попередити знищення самої демократії зовні демократичними методами – виборами й референдумами, поєднаними з технологіями маніпулювання масовою свідомістю. Ці завдання, на жаль, не втрачають свої нагальності і нині, коли політичні партії і рухи правопопулістського спрямування на європейському континенті прагнуть знову підняти голову на тлі новітніх політичних викликів – демографічної кризи, проблем міграції й боротьби з тероризмом.

Водночас більш аніж очевидно видається актуальність цих завдань для нашої держави, щодня змушеної вести боротьбу з російською агресією як на полі бою, так і в інформаційному просторі, ефективно протистояти диверсійно-підривної діяльності та інформаційно-психологічним спеціальним операціям з боку ворогів української державності.

Особливу складність становить протидія тим видам антиукраїнської діяльності, які здійснюються із використанням конституційно-правових засобів, у формах реалізації прав і свобод людини і громадянина. Тому прикметно, що в практиці Конституційного Суду України сьогодні також містяться покликання на концепцію «демократії, здатної захистити себе»³. Згідно з юридичними позиціями спеціалізованого органу конституційної юрисдикції, для стабільності демократичного конституційного ладу держава може здійснювати конкретні заходи з метою його захисту. Саме тому кожного разу, коли держава вважає за потрібне посилатися на принцип «демократії, здатної захистити себе», щоб виправдати втручання в права особи, вона має зважено оцінювати межі й наслідки передбачених заходів задля дотримання зазначеної рівноваги.

В історії конституціоналізму ідеї «войовничої демократії» вперше були викладені у двох статтях Льовенштайна, надрукованих 1937 року в *American Political Science Review*. Ці публікації, які нині можуть претендувати вже на статус класичних і український переклад яких наразі пропонується увазі читачів часопису, містять компаративний огляд державно-правових інструментів протидії поширенню нацизму і фашизму в тодішніх «поки що демократичних» Фінляндії, Естонії, Австрії й Чехословаччині. Аналіз, здійснений талановитим німецьким дослідником невдовзі перед початком Другої світової війни, нині становить не тільки історико-правовий та академічний, а й практичний інтерес для правового забезпечення української державності в умовах викликів сьогодення, з перспективи вивчення причин здобутків і поразок європейської демократії й конституціоналізму.

² Rensmann. Munich Alumni and the Evolution of International Human Rights Law (англ.) // *European Journal of International Law*. — 2011. — Vol. 22, iss. 4. — P. 973—991.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі щодо конституційності Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 16 липня 2019 року № 9-р/2019. Вісник КСУ від 2019, № 5, стор. 19; Рішення Конституційного Суду України у справі щодо конституційності окремих приписів статті 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», статей 15, 15-1, 26 Закону України «Про кінематографію» від 21 грудня 2021 року № 3-р/2021. Вісник КСУ. 2022 р. № 1-2, стор. 12.

Переклад статті |

I.4

Фашизм — світовий рух. Фашизм більше не є ізольованим випадком в індивідуальній історії кількох країн. Він перетворився на всесвітній рух, який у своєму, здавалося б, непереборному сплеску можна прирівняти з піднесенням Європейського лібералізму, що прийшов на зміну абсолютизму після Великої французької революції. У тій чи іншій формі він охоплює сьогодні більше територій і народів у Європі та за її межами, ніж ті, що досі залишаються вірними конституційному правлінню. Модель політичної організації фашизму має безліч відтінків. Однопартійні диктатури, контрольовані однією партією, панують в Італії, Німеччині, Туреччині, а в разі перемоги Франко — і в Іспанії. Так звані «авторитарні» держави можна класифікувати як такі, що належать до однопартійного або багатопартійного типу. До однопартійної авторитарної групи, без справжніх представницьких інститутів, сьогодні належать Австрія, Болгарія, Греція та Португалія; тоді як Угорщина, Румунія, Югославія, Латвія та Литва можуть бути віднесені до авторитарних держав багатопартійного типу, з видимістю парламентських інститутів. Польща в даний час перебуває в процесі трансформації з багатопартійної держави в однопартійну диктатуру. Не будучи номінально фашистськими, всі ці держави є авторитарними в тій мірі, в якій група, що перебуває при владі, контролює громадську думку, а також державний апарат. Більше того, для мети цієї класифікації не має великого значення, що в деяких з них домінуюча група перебуває, принаймні, нібито, в стані оборони від власне фашистських рухів, у першу чергу через загрозу «Ote-toi que je m'y mette»⁴.

Серед демократичних країн з конституційним правлінням наразі залишились: Велика Британія та Ірландська Вільна держава, Франція, Бельгія, Нідерланди, Швейцарія, скандинавські країни (Швеція, Норвегія та Данія), Фінляндія, Чехословаччина, та, певною мірою, Естонія.

Загальні риси та особливості диктаторського та авторитарного режиму є надто добре відомими, аби повторити їх тут. Виражаючись емпіричною формулою, такий режим є заміщенням конституційного правління – емоційним правлінням. Конституційне правління передбачає верховенство права, яке гарантує раціональність та прорахованість управління, зберігаючи при цьому певну сферу приватного права та фундаментальних прав. З іншого боку, диктатура, що означає підміну верховенства права на узаконений опортунізм під виглядом *raison d'etat*. (національних інтересів). Повне злиття приватного права з публічним призводить до того, що від верховенства права та особистих прав не залишається жодного сліду. Позитивне право більше не вимірюється з погляду конституційної законності, а лише з погляду беззаперечного наказу. Оскільки в довгостроковій перспективі жоден режим не може покладатись лише на силу чи насильство, цілісність авторитарної та диктаторської держави ґрунтується на емоціоналізмі, який, таким чином, витіснив елемент правової безпеки у попередньому аналізі, що визначає конституційне правління. Технічні засоби для використання емоціоналізму є геніальними та вражають різноманітністю та ефективністю, хоча останнім часом вони стають більш стандартизованими. Серед них, окрім високого націоналістичного ентузіазму, найважливішим засобом є, напевне, перманентний психічний примус, що часом з наукового погляду можна прирівняти до залякування чи терору. Доречний приклад, вибраний з досвіду демократичної держави, може пояснити суттєву різницю між конституційним та емоційним методами правління. Нещодавню політичну кризу в Англії було вирішено Кабінетом Міністрів та Палатою громад через раціональні методи. Залишити це питання на розсуд народу означало б вдатися до емоційних методів, хоча загальні вибори, очевидно, є абсолютно легітимним механізмом конституційного правління.

⁴ Переклад з англійської виконано студентом I курсу юридичного факультету ЛНУ імені Івана Франка Захарієм Вовком за виданням: Karl Loewenstein. *Militant Democracy and Fundamental Rights*, I. *The American Political Science Review*, Vol. 31, No. 3 (Jun., 1937), pp. 417-432.

URL: https://www.warwick.ac.uk/fac/arts/history/students/modules/hi290/seminars/revolution/lowenstein_militant_democracy_i.pdf Наукове редагування перекладу: проф. Олена Бориславська, проф. Сергій Рабінович.

⁵ Забирайся геть, аби я міг зайняти твоє місце (фр.). – Прим. перекладача.

Фашистський інтернаціонал у процесі творення. На додаток до цих більш-менш однакових рис внутрішньої організації, очевидно, створюється більш тісне транснаціональне об'єднання або «блок» фашистських націй, «Союз відродження націй Європи», Інтернаціональний фашизм різнокольорових сорочок, що виходить за межі національних кордонів і глибоко пронизує історичне розмаїття традиційно роз'єднаних націоналізмів. Сучасні хрестоносці за порятунку західної цивілізації від більшовицького «хаосу» — бойовий клич, який у всіх країнах, що стали фашистськими, довів свою безцінність — поки що відкидають розбіжності між собою і діють разом за спільним планом. Під цим місіонерським поривом, який є однією з найдивовижніших суперечностей політичної системи, заснованої на комплексі вищості кожної окремої нації, те, що є відмінного в програмі, ідеології та національно обумовлених засадах *Realpolitik*, зменшується аж до мізерності. В Іспанії проти міжнародних батальйонів антифашистів воюють фашистські «добровольці» і найманці з багатьох країн.

Так само встановлюється тісний контакт і співпраця між штаб-квартирами Інтернаціонального фашизму в Берліні та Римі та форпостами в різних країнах, які досі дотримуються демократії, запитуються і охоче надаються експертні поради, напівофіційні заклики фашистських лідерів з-за кордону більше не ігноруються, і, як повідомляють достовірні джерела, духовне опромінення за допомогою прийомів і хитрощів посилюється суттєвою грошовою підтримкою. Була розроблена модель специфічної техніки фашистського проникнення і завоювання, яка, довівши свою ефективність у великих фашистських країнах, охоче пристосовується до національних умов усіма фашистськими рухами, що тільки-но формуються.

Фашистські рухи в країнах, що досі є демократичними. Слід зазначити, що фашистські групи чи партії відкрито чи таємно існують сьогодні в усіх країнах, які зберегли вірність верховенству права. У Бельгії рексисти на чолі з Леоном Дегрелем стали тривожною загрозою для демократії; Франція демонструє різноманітні напів фашистські, авторитарні або більш скромні рухи «оновлення», найвідоміший з яких, розпущений *Croix de Feu*, був реанімований під виглядом *Parti Francais Social (Французька соціальна партія)*; Громадське життя Швейцарії позначене різними «фронтами», особливо в кантонах Цюрих, Шаффхаузен і Женева; в Норвегії — націонал-соціалісти майора Квіслінга; фашисти в Нідерландах наслідують, серед інших, *Mynheer*⁶ Муссерта; Ірландія має свої «блакитні сорочки» під проводом генерала О'Даффі; Данія і Швеція мають свої місцеві різновиди; а в Англії сер Освальд Мослі проповідує і сповідує нову *евангелію*.

Не вдаючись у деталі, політичну ситуацію з фашизмом у різних демократичних країнах можна підсумувати наступним чином: У Швеції, Норвегії та Данії «авторитарні» рухи поки що досить незначні; нечисленний націонал-соціалізм не отримав доступу до жодного з національних парламентів, хоча час від часу його представники обираються до муніципальних органів. У Нідерландах нацистська партія в 1935 році досягла значного успіху на виборах до провінційних законодавчих органів і до Першої палати національного парламенту, набравши близько восьми відсотків голосів виборців; хоча з того часу цей рух, схоже, втратив свої позиції. У Бельгії на загальних виборах у травні 1936 року нова Рексистська партія Дегреля здобула вражаючу перемогу, в основному за рахунок католицької та ліберальної партій, набравши понад десять відсотків голосів і провівши двадцять одного депутата до Палати представників. Крім того, фламандські націоналісти, які так само схильні до авторитарних методів, подвоїли свою попередню квоту у вісім місць. Однак, коли Дегрель, спираючись на зростаючу, як він вважав, популярність руху, змусив провести довибори в Брюсселі у квітні 1937 року, урядові партії прийняли виклик, і прем'єр ван Зееланд завдав йому нищівної поразки. Деякі спостерігачі інтерпретують ці вибори — можливо, передчасно — як поворот фашистської хвилі в Бельгії та інших країнах.

У Франції на загальних виборах у квітні-травні 1936 року різні фашистські або авторитарні угруповання не конкурували з легальними партіями. Їхню силу неможливо виміряти кількістю го-

⁶ У Нідерландах термін «Mynheer» є відповідником титулу «сер» або ж «пан». – Прим. перекладача.

лосів, але полковник де Ля Рокк стверджує, що за його нову Французьку соціальну партію проголосувало щонайменше два мільйони виборців. Інші більш відверто фашистські групи були розпущені, і в будь-якому випадку не мали великого чисельного і політичного значення. В Ірландській вільній державі «блакитні сорочки» не представлені в парламенті, а в Англії «Союз британських фашистів Мослі» очевидно, привернув своєю гучною пропагандою набагато більше уваги громадськості, ніж це виправдовує його чисельність; муніципальні вибори в Лондоні в березні 1937 року показали, що кількість голосів, відданих за нього, була мізерною, і жоден фашистський кандидат не був повернутий назад. Фашистські партії заборонені або перебувають під суворими правовими обмеженнями в країнах Балтії, Фінляндії та Чехословаччині. Цей факт, однак, не свідчить про їхнє фактичне зникнення. У Чехословаччині пан Конрад Генлейн відновив розпущену *Німецьку націонал-соціалістичну партію* у формі легальної політичної партії, *Sudetendeutsche Partei* (Судетської партії); і на загальних виборах у травні 1935 року ця партія набрала більше голосів, ніж будь-яка інша, і отримала сорок чотири місця в Палаті представників, тобто лише на одне місце менше, ніж провідна чеська урядова партія. Сильні фашистські або націонал-соціалістичні рухи існують, хоча номінально заборонені або придушені, в Румунії, Угорщині, Болгарії та Югославії.

Програмні та ідеологічні складові цього широко розгалуженого руху міжнародного фашизму напрочуд одноманітні: ненависть до комунізму і його родичів — марксизму і соціалізму; антисемітизм, за помітним винятком Італії, хоча і тут, очевидно, під впливом «Осі Берлін-Рим», помітна зміна ставлення; ворожість до масонів, пацифістів і подібних міжнародних організацій; принцип «вождизму» і заперечення ліберальної демократії та її інститутів; туманний різновид корпоративізму; «генеральне прибирання» під гаслами «регенерації» і «оновлення»; розгул націоналізму. Рекрути, як правило, походять з депресивних середніх класів, деяких верств інтелігенції, а найбільше — з молоді, з неабиякою домішкою відставних офіцерів та невдоволених політиків. При уважному спостереженні помітна також схожість особистостей «лідерів». Якщо є можливість вибору, людина з нижчого середнього класу або з пролетарського прошарку вважається кращою за інтелектуала, що пояснює зіставлення М. Доріо з полковником де Ля Рокком у Франції. З технічних причин, які будуть показані пізніше, фактична особистість лідера не має першорядного значення. Незважаючи на незначні національні відмінності, схожість фашистських рухів у різних демократичних країнах є настільки разючою, що свідчить, принаймні для поверхневого спостерігача, про спільні причини виникнення і зростання.

Неможливість пояснити Інтернаціональний фашизм спільною причиною. Однак, як не дивно, жоден із загальноприйнятих мотивацій фашизму не витримує критики. Фашистський націоналізм більше не породжують лише національно розчаровані нації. Жодна зі скандинавських країн, а також Франція, Іспанія чи Бельгія не страждають від незадоволених національних амбіцій. Неправда і те, що нації, наділені досвідом і традиціями самоврядування, мають імунітет від фашистського вірусу. Франція і Бельгія, які сьогодні найбільше піддаються впливу фашизму, доводять протилежне. Не можна також стверджувати, що економічний тиск є єдиною причиною того, що люди йдуть до політичних шарлатанів і заклиначів. Депресія помітно йде на спад; у Бельгії та інших країнах «золотого блоку» майже не відчувається гострої бідності, хоча відтермінування девальвації могло затримати відновлення. Коротше кажучи, не можна знайти спільного знаменника для виникнення фашизму серед націй, що так сильно відрізняються за національним характером, історичними традиціями та економічною структурою.

Іншим поширеним припущенням є те, що приватний капіталізм, якому загрожує соціалістична хвиля і пов'язана з нею втрата привілеїв, вибудовує фашизм як захисну стіну контрреволюції. Поза сумнівом, ця теорія емпірично підтверджується подіями в Німеччині, Італії, Австрії, а останнім часом і в Іспанії. Але було б надмірною вірою в самоодурманення капіталістичного класу припускати, що він не повинен був повністю усвідомлювати кінцеву долю приватного капіталізму під фашистським пануванням в умовах тоталітарного режиму. Приватний капіталізм не міг не розуміти, що принаймні в Італії та Німеччині він потрапив з пательні у вогонь, і що капітал, який контролює

демократію, набагато кращий, ніж корпоративна бюрократія середнього класу, яка контролює капіталізм. Незважаючи на ризики, пов'язані із загальним виборчим правом, капіталізм найкраще процвітає в умовах демократії з її передбачуваністю верховенства права. Крім того, тоталітарна держава врешті-решт призводить до війни, тоді як демократія і капіталізм потребують миру і безпеки інвестицій більше, ніж будь-чого іншого. Диктатори середнього класу на роздоріжжі обов'язково повернуть ліворуч. Тут з'являється принаймні один з потенційних запобіжників фашизму.

З огляду на нинішню ситуацію, напрашується один з двох висновків. З одного боку, фашизм може бути нічим іншим, як одним з підземних поштовхів духу, які за своєю універсальною природою нестримно трансформують світ, який сьогодні тісніше пов'язаний між собою, ніж будь-коли раніше. Якщо це так, то демократія як модель політичної організації приречена, як колись був приречений королівський абсолютизм, коли ліберальна демократія завоювала світ. Опір невблаганному ходу історії був би марною тратою часу та енергії і лише посилив би катастрофу остаточної капітуляції. Неможливо втекти від духу. Фашистській пропаганді вдалося прищепити масам це переконання, і, як і будь-яке переконання, воно не підлягає сумніву. З іншого боку, якщо фашизм не є духовним полум'ям, що перекидається через кордони, то очевидно, що він є лише технікою здобуття і утримання влади, заради самої влади, без того метафізичного виправдання, яке може бути виведене лише з абсолютних цінностей. Якщо ця гіпотеза реалізується, то відповідь так само немінуча. Якщо демократія переконана, що вона ще не виконала свого призначення, вона повинна боротися на своїй власній площині з технікою, яка служить лише цілям влади. Демократія повинна стати войовничою.

Фашизм — це не ідеологія, а політична технологія. Про те, що фашизм — це не ідеологія, а лише політична технологія, переконливо свідчить величезний досвід останнього десятиліття. Фашизм — це не філософія, навіть не реалістична конструктивна програма, — а найефективніша політична технологія в сучасній історії. Його концептуальна безплідність чітко викривається у зв'язку з іспанським повстанням. Так само, як в Італії похід на Рим передував формулюванню програми — факт, який фашизм з гордістю визнає, — завоювання влади генералом Франко і його найманцями є єдиною метою і не потребує навіть приводу для обґрунтованої програми. Фашизм просто хоче панувати. Розпливчастість фашистських пропозицій перетворюється на конкретну інвективу лише тоді, коли об'єктом атаки стають явні недоліки демократичної системи. Лідерство, порядок і дисципліна протиставляються парламентській корупції, хаосу та егоїзму, а політичне представництво замінюється загадковим корпоративізмом. Загальне невдоволення фокусується на очевидних об'єктах (євреї, масони, банкіри, мережеві магазини). Розгортається колосальна пропаганда проти того, що здається найбільш вразливими цілями. Розробляється і застосовується техніка безперервного повторення, перебільшень і спрощень. Різні верстви населення протиставляються одна одній. Якщо коротко, то пробуджувати, спрямовувати і використовувати емоційність у її найгрубіших і найвитонченіших формах - це суть фашистської техніки, для якої рух і емоція не лише лінгвістично тотожні⁷. Особливістю емоційної техніки є те, що ті, хто вводиться в гру як інструмент, тобто маси, не повинні знати про раціональні розрахунки, якими керуються ті, хто тягне за ниточки. Фашизм — справжнє дітище епохи технічних чудес і емоційних мас.

Цей метод може перемогти лише за надзвичайних умов, запропонованих демократичними інституціями. Її успіх ґрунтується на ідеальному пристосуванні до демократії. Демократія і демократична толерантність були використані для власного знищення. Під прикриттям фундаментальних прав і верховенства права антидемократична машина може бути побудована і запущена на законних підставах. Спритно розрахувавши, що демократія не може без самозречення відмовити жодному органу громадської думки у повному використанні вільних інститутів слова, преси, зборів та парламентської участі, фашистські представники систематично дискредитують демократичний порядок і роблять його непрацездатним, паралізуючи його функції, аж доки не запанує хаос. Вони

⁷ «... for which movement and emotion are not only linguistically identical» — у оригіналі гра слів, адже слова «movement» та «emotion» мають спільний корінь «mov», а тому вони й справді лінгвістично ідентичні. – Прим. перекладача.

експлуатують толерантну впевненість демократичної ідеології в тому, що в довгостроковій перспективі правда сильніша за брехню, що дух перемагає силу. Демократія не змогла заборонити ворогам самого свого існування користуватися демократичними інструментами. До останнього часу демократичний фундаменталізм і легалістична сліпота не бажали усвідомлювати, що механізм демократії — це троянський кінь, на якому ворог в'їжджає в місто. Фашизму під виглядом легально визнаної політичної партії були надані всі можливості демократичних інститутів.

Головним принципом демократії є поняття законності. Тому фашизм офіційно анексував законність. Оскільки досвід, набутий в інших країнах, не схвалює *coup d'etat* (державного перевороту) для негайного завоювання держави, влада здобувається на підставі «законності», виведеної з теорії. Якщо можливо, отримується доступ до національних і муніципальних представницьких органів. Цій меті сприяє найсерйозніша помилка демократичної ідеології — пропорційне представництво. Демократичні держави юридично зобов'язані допускати появу і зростання антипарламентських і антидемократичних партій за умови, що вони зовні відповідають принципам законності і вільної гри громадської думки. Це перебільшений формалізм правової держави, яка під чарами формальної рівності не вважає за потрібне виключати з гри партії, що заперечують саме існування її правил.

Одночасно рух організовується у вигляді напіввійськового *корпусу*, партійної міліції або приватної армії партії. Під приводом самозахисту первісне ядро особистої охорони лідерів і стюардів для підтримання порядку на мітингах розвивається у велике бойове тіло з високою ефективністю, оснащене найповнішою військовою атрибутикою, такою як військова ієрархія, уніформа та інша символіка, а також, якщо можливо, зброєю. Знову ж таки, ця техніка має сильне емоційне значення і цілі. По-перше, сама по собі демонстрація військової сили, навіть без реального насильства, не може не справити глибокого враження на мирних і законслухняних буржуа. Її прояв, настільки чужий нормальним проявам партійного життя, сам по собі є джерелом залякування і емоційної напруги для громадян. З іншого боку, якщо для демократичних партій характерна слабкість духовної відданості, то військова організація фашистських партій підкреслює нерозривність політичного зв'язку. Вона створює і підтримує те відчуття містичного товаришування «один за всіх і усі за одного», ту винятковість політичної одержимості, порівняно з якою звичайна партійна лояльність є лише однією з багатьох плюралістичних лояльностей. Коли партійна лояльність нарешті виходить за межі лояльності до держави, створюється небезпечна атмосфера паралельної законності. Військова дійсність, оскільки вона спрямована проти знехтуваної демократії, етично прославляється як частина партійної ідеології, яка, своєю чергою, є частиною емоційного домінування. Непокоря конституційній владі природно переростає в насильство, а насильство стає новим джерелом дисциплінованого емоціоналізму. Конфлікти з державою — неминучі при досягненні цієї фази активної агресивності — посилюють загальне відчуття переслідування, мучеництва, героїзму та небезпечного життя, що так схоже на легалізоване насильство під час війни. Крім того, цей рух у своїх власних межах є справді демократичним. Успішний невіглас одразу ж піднімається до вищих щаблів в його ієрархії. Військова форма має містичну привабливість навіть у відверто немілітаристських країнах. Вплив військової демонстрації на «м'якого» буржуа є тим більш тривалим, що він протиставляє твердість мети акумульованої сили у фашизмі неконтрольованим коливанням нормального політичного життя. У політиці єдиним критерієм успіху є успіх. Фашизм мав непереборний успіх в інших країнах; досі він ніколи не зустрічав зворотного. У жодній демократичній країні, навіть традиційно тверезій і врівноваженій, існування політичного руху, організованого як військова сила, викликає у пересічного громадянина тривогу і відчуття неспокою, якого потребує емоційна політика.

І останнє, але не менш важливе: партійна армія перетворюється на потенційну конкуренцію регулярним збройним силам у випадку державного перевороту, який незмінно настає після того, як період удаваної законності досяг своєї мети — підірвати сили опору. Репресивна протидія держави, якій загрожує небезпека, зазвичай запізнюється і паралізується страхом перед громадянською війною.

У минулі епохи революційні рухи діяли обережно і таємно. Вони були небезпечні через свою підпільну природу. Вони могли завдати удару без попередження. У більшості держав було прийнято законодавство, спрямоване проти таємних товариств. В епоху емоційних мас ситуація змінилася. Революційний фашизм потребує максимальної публічності. Він ніколи не міг розгортатися в темряві. Таким чином, фашизм виштовхує себе на передній план, де його емоційні чари можуть бути застосовані до мас. Його техніка — невпинна самореклама і пропаганда. Демократія не може рахуватися з ефектом відкритої пропаганди. Поки пильність у фатальному нерозумінні зміненої техніки революційних рухів, була зосереджена на таємних діях, не існувало жодних законодавчих механізмів, щоб компенсувати революційний емоціоналізм в одязі законності, пропаганди і військової символіки. Фашизм спритно капіталізував цю ситуацію і здобув свої найвизначніші перемоги, використовуючи слабкість демократичної системи.

Приклад Німеччини. Причини провалу демократичного експерименту в Німеччині є надто складними, щоб їх можна було виміряти за допомогою єдиного знаменника. Але недостатня войовничість Веймарської республіки у боротьбі з підіривними рухами, навіть якщо вона була чітко визнана такою, виділяється на тлі післявоєнної скрути демократії і як ілюстрація, і як застереження. Загальновідомо, що фактичні труднощі і духовні приниження Версальського безумства, які так вперто нав'язувалися бездарними юристами, що діяли як французькі державні діячі, в кінцевому підсумку слугували лише для того, щоб допомогти Гітлеру втриматися в сідлі. Але глибшу провину посередніх бюрократів, що діяли як німецькі державні діячі, в жодному разі не слід применшувати, як це стало звичкою односторонніх історіографів. Коли воєнізовані патріотичні рухи початку двадцятих років були загнані в підпілля під командуванням Парижа, Гітлер прийшов до влади, свідомо експлуатуючи національну схильність до військових форм суспільного життя, для яких не існувало законного виходу. Опинившись перед цією трагічною дилемою, жоден німецький уряд не зміг змусити себе зайняти рішучу позицію проти рухів, чиї патріотичні цілі приваблювали навіть тих, хто не схвалював застосовані політичні методи. Обтяжена спадщиною Договору, Республіка була безсилою проти партії, яка, просуваючи власні інтереси, боролася за вирішення національних проблем. Буржуазія, оговтавшись від першого шоку, викликаного незрілими схемами соціалістичних доктринерів, повністю перейшла на бік Рейхсверу і великого бізнесу, які таємно потурали націонал-соціалізму. Таким чином, соціалістичні та демократичні кабінети центру опинилися в ситуації боротьби на два фронти — проти радикально налаштованих мас і патріотично налаштованих *саботажників* демократії. Крім того, законослухняний розум німецького народу розвинув новомодні ідеології демократичної рівності та чесної гри для всіх у саморуйнівний легалізм, доречною ілюстрацією якого є рішення Верховного конституційного трибуналу.

Огляд законодавчого захисту республіки від ворогів демократичного ладу розкриває майже трагікомічну картину половинчастих, млявих і абсолютно неефективних методів боротьби з підіривною технікою. Закон про захист республіки, що виник внаслідок народного обурення вбивством пана Ратенау в червні 1922 року, був відкрито знехтуваний Баварією і таємно притуплений гіперлегалістичними, а то й бунтівними судами з самого початку; а коли його поновили в 1930 році, він вийшов з парламенту безглуздим і слабким. Вибори у вересні 1930 року призвели до політичного глухого кута, в якому будь-яка конституційна поправка залежала від підтримки тих, проти кого вона була спрямована; була створена атмосфера беззаконня і державної зради, яка в кінцевому підсумку вбила Республіку. Жоден уряд не наважився б вилучити зброю, якою незаконно володіли мілітаризовані партії, оскільки приховування зброї було патріотичним проявом, спрямованим проти Договору. Як можна було забезпечити дотримання законодавства про захист демократичних інститутів і символів, коли німецька буржуазія затаврувала демократію тавром Версаля? Заходи, спрямовані на приборкання політичних ексцесів, були марними, коли кожен радикальний депутат міг під захистом священної парламентської недоторканності використати трибуну для підіриву республіки. Менш ніж за два місяці, навесні 1932 року, носіння політичної уніформи на публіці було заборонено надзвичайним декретом Рейху. Але виконати цей указ було неможливо через

різноманітність політичного складу урядів земель, яким було доручено забезпечити його виконання. У світлі подальших подій постановою кабінету фон Папена в червні 1932 року, за якою об'єднання, «члени яких зазвичай з'являються на публіці в закритому складі», були зобов'язані подати свої статuti на розгляд міністра внутрішніх справ, виглядає як пародія на закон.

Німецька Республіка була заснована на власних концепціях конституційної законності, які відкрили шлях до влади Гітлеру. Демократія капітулювала перед націонал-соціалізмом задовго до того, як Гітлер був «законно» призначений канцлером Рейху. З іншого боку, слід відверто визнати, що націонал-соціалізм знав, як отримати вигоду з катастрофічного досвіду Веймарської республіки. Однопартійна система була логічною відповіддю на демократичну толерантність розгромленої республіки.

Неможливість демократичного емоціоналізму. Як тільки визнається характер революційного фашизму як методу емоційного знищення демократії, значна частина його чарів розвіюється. Наочний практичний урок, отриманий з досвіду останнього десятиліття, не був повністю втрачений країнами, які все ще дотримуються демократії. Нарешті демократії усвідомили загрозу, і тепер вони організують оборону. Загалом, перспективи демократії значно покращилися, як психологічно, так і матеріально. Хвиля фашизму, здається, повертає назад, хоча в деяких країнах, наприклад, у Бельгії та Франції, все ще існує безпосередня небезпека. Одним із методів подолання фашистського емоціоналізму, безумовно, було б компенсувати або перевершити його подібними емоційними інструментами. Очевидно, що демократична держава не може взятися за цю справу. Демократія абсолютно не здатна відповісти на емоційну атаку емоційною контратакою. Конституційна влада, за своєю природою, може апелювати лише до розуму; вона ніколи не могла успішно мобілізувати емоціоналізм; навіть її емоційні складові є лише прелюдією до розуму. Емоційне минуле раннього лібералізму і демократії не може бути відроджене. Сьогодні люди не хочуть вмирати за свободу. Героїчні захисники Іспанії від Франко та його фашистських посібників борються не за свободу як таку, а за новий суспільний ідеал, або, можливо, лише за своє життя. Як раціональна система, демократія може довести свою перевагу лише своїми досягненнями, які затьмарюються економічними негараздами і дискредитуються соціальними недоліками. Цінності свободи здаються надійними, в результаті чого багатьом вони здаються зношеними рутинною, вицвілими, блідими і позбавленими гламуру. Демократія не змогла вигадати емоційних формул, здатних конкурувати з фашистськими флейтистами. Демократія *a la recherche d'une nouvelle mystique* (у пошуках нової містики) видається безнадійною, якщо не смішною. Демократичний романтизм сам по собі є протиріччям.

Концепція «Спільного фронту». Реалістично, захист демократії може бути спроектований лише на політичну та законодавчу лінії. Ці два методи чітко розрізняються, хоча без політичних передумов законодавчі дії неможливі. Духовно обидва вони впливають з однієї і тієї ж волі до самозахисту і самозбереження. Але в той час, як політична позиція спрямована на створення Об'єднаних та єдиних дій серед демократично налаштованих верств населення проти спільного ворога, антифашистське законодавство в демократичних державах прямо спрямоване проти фашистської техніки; воно може бути прийняте, навіть якщо формального політичного порозуміння між різними антифашистськими партіями не існує. З іншого боку, політичне об'єднання саме по собі, без технічного законодавства, не досягне своєї мети.

У багатьох державах демократичні партії усвідомили, що на кону саме існування демократії. Війна доктрин нарешті в розпалі. Це правда, що фашизм на сучасному етапі претендує на хрестовий похід переважно проти марксизму. Але його речники засуджують лібералізм і демократію, носіїв і розсадників соціалізму і комунізму, як ворота до більшовизму. Логічним результатом стало виникнення ідеї «Спільного фронту» в кількох країнах. Зародившись в Іспанії, вона була підхоплена у Франції з безсумнівним успіхом, принаймні на даний момент. У Франції, як і в інших країнах, головною проблемою в об'єднанні антифашистських партій є сильна неприязнь значної частини буржуазного середнього класу і фермерів до лівих; відданість комуністичного партнера конституційному правлінню і принципам приватної власності викликає справедливу недовіру. Ідея Єдиного

фронту, нова і не випробувана, виявилася палицею з двома кінцями, а двозначність політичного альянсу широко використовується фашистською пропагандою. Тому вона не може розглядатися як остаточний визначальний фактор у вирішенні проблеми політичного об'єднання проти фашизму.

Крім того, з різних причин у більшості країн, наприклад, в Англії та Швейцарії, план «Спільного фронту» має мало шансів на реалізацію. У деяких випадках комунізм зазнав суворих обмежень, а в інших його майже не існує. Відсутність тривожного елементу комунізму сприяла більш тісному зближенню буржуазних ліберальних і поміркованих соціалістичних партій для спільного захисту без хиткої конструкції політичного союзу у вигляді спільного фронту. Цим пояснюється той факт, що в більшості демократичних країн, за винятком Франції, захист поміркованих партій спрямований однаково проти комунізму і фашизму, в результаті чого антиекстремістське законодавство може бути узгоджене без грубого порушення демократичних принципів. Як гумористично зауважує А. П. Герберт, член Парламенту Великої Британії: «Чума на обидві ваші сорочки». Таким чином, католицькі партії змогли боротися з антирелігійною пропагандою комунізму, а партії ліберального центру, які зазвичай першими програють фашизму, змогли сконцентрувати свою діяльність проти цього ворога. У всіх демократичних країнах, окрім Франції, встановилася одночасна позиція конституційних партій проти фашизму і комунізму, а антиекстремістське законодавство було підтримане парламентським голосуванням і громадською думкою в цілому.

Брак співпраці між демократичними державами. З іншого боку, в той час як Інтернаціональний фашизм, здається, діє згідно зі стратегічним планом на транснаціональному рівні, дуже мало було зроблено для налагодження тіснішої співпраці між демократіями на міжнародному рівні. Демократії все ще дотримуються переконання, що війни доктрин слід уникати за будь-яку ціну. Існування спільної небезпеки не визнається до кінця. Міжнародний фашизм знову отримує вигоду. У кожній країні, де фашизм захоплював владу, йому найбільше допомагала роз'єднаність його супротивників. Міжнародний фашизм, очевидно, впевнений, що таку ж стратегію можна застосувати і до Європи в цілому. Валютна угода восени 1936 року між країнами золотого блоку, стерлінгового блоку і Сполученими Штатами була суто опортуністичною і однією з багатьох втрачених можливостей для узгоджених дій. Навіть чудовий експеримент Панамериканської конференції зі створення регіональної солідарності по цей бік океану видається менш сприятливим з огляду на дезінтеграційні тенденції місцевих фашистських рухів. Зусилля, спрямовані на взаємне економічне порозуміння, принаймні здійснюються між Нідерландами та скандинавськими країнами, а також між членами Балтійської групи. Більшу згуртованість демонструє Іспанія, де міжнародні антифашисти об'єдналися на підтримку іспанської республіки. Цей перший випадок енергійного захисту водночас є чітким свідченням того, що війну доктрин більше не можна ігнорувати. У будь-якому випадку, іспанський приклад допомагає переконати як фашизм, так і демократичні держави, що в кожній конкретній країні фашистський державний переворот означає громадянську війну.

Демократія стає войовничою. Найважливіший крок було зроблено в іншому напрямку. Дедалі більше усвідомлюється, що політичну технологію можна перемогти лише на її власній площині та її власними засобами, що просте мовчазне схвалення та оптимістична віра в остаточну перемогу духу над силою лише заохочує фашизм, не стабілізуючи демократію. Оскільки фашизм — це техніка, підкріплена ідеями *ex post facto* (постфактум), йому можна поотиставити лише аналогічну техніку йому можна протиставити тільки таку ж техніку. Знадобилися роки, щоб подолати демократичну оману про те, що головною перешкодою для захисту від фашизму є сам демократичний фундаменталізм. Демократія виступає за фундаментальні права, за чесну гру для всіх думок, за свободу зібрань, преси. Як вона може обмежувати ці права, не руйнуючи при цьому саму основу свого існування і виправдання? Врешті-решт, однак, легалістична самозадоволеність і самовбивча млявість поступилися місцем кращому розумінню реалій. Більш уважне вивчення фашистських технологій дозволило виявити вразливі місця в демократичній системі і зрозуміти, як їх захистити. У всіх демократичних країнах було прийнято детальне антифашистське законодавство. Ці поло-

ження були розроблені саме для того, щоб викрити перевірити особливу емоційну тактику фашизму. Крок за кроком на кожен прийом, на якому ґрунтується успіх фашизму, було знайдено законодавче положення, яке його зруйнувало. Більше того, фашизм як метод пішов шляхом усіх суто технічних вигадок. Він став стереотипним. Таким чином можна було запобігти повторенню формул і моделей дій, які були успішними в інших країнах. З точки зору міжнародного застосування, фашистська технологія виглядає досить умовною і стандартизованою; варіації її схематичного механізму порівняно рідкісні, незважаючи на її винахідливість у пристосуванні до конкретних національних ситуацій. Таким чином, законодавча протидія може цілком відповідати емоційній техніці. Яскравим свідченням зростаючого небажання демократичних країн віддавати парламентські інститути на поталу фашистській техніці використання їх у своїх корисливих цілях є те, що бельгійський парламент у березні 1937 року ухвалив законопроект, спрямований на запобігання складанню депутатських мандатів лише заради полегшення пропагандистської роботи на довиборах, що відбулися після цього. Хоча демократичні країни не змогли домовитися про узгоджені дії на міжнародному рівні, профілактичні заходи, прийняті в кожній окремій країні, напрочуд схожі. Після довгих вагань і юридичного гальмування ефективні заходи проти фашизму були закріплені в законодавстві. Незважаючи на електоральні успіхи фашистських рухів у деяких країнах, таких як Чехословаччина, Бельгія та Нідерланди, законодавство утримує ці рухи в рамках звичайних політичних партій, і якщо фашизм не вийшов з-під контролю в жодній демократичній країні, яка прийняла антифашистське законодавство, то це тому, що демократія врешті-решт стала войовничою.

Чи може ідея бути придушеною? Тут може виникнути серйозне заперечення. Жоден духовний рух не можна, в кінцевому рахунку, придушити лише законодавчими та адміністративними заходами. У кращому випадку, його можна лише сповільнити. Лібералізм пережив реакцію Священного союзу, а в другій половині XIX століття завоював світ. Німецький закон про заборону соціалізму в період 1878-90 років не завадив реанімації соціал-демократів після його скасування. Російський комунізм, заборонений до і після 1905 року, сьогодні керує «Імперією царя». Завжди дух розриває свої кайдани. Але соціалізм був ідеєю, можливо, найсильнішою ідеєю з 1789 року; а історія вчить, що ідеї — безсмертні. Цей же аргумент, однак, не працює на користь фашизму, оскільки він не є ідеологічним рухом, а лише політичною технологією під ідеологічним прикриттям. Немає жодного історичного доказу того, що політична технологія є непереборною, якщо її визнати і боротися з нею як з такою.

Демократії витримали випробування Світової війни набагато краще, ніж автократичні держави, які застосовували авторитарні методи. Мало хто серйозно заперечував проти тимчасового призупинення дії конституційних принципів заради національної самооборони. Під час війни, зауважує Леон Блюм, законність бере відпустку. Демократія знову перебуває у стані війни, хоча й підпільної, на внутрішньому фронті. Конституційні принципи більше не можуть стримувати від обмежень демократичних засад заради збереження цих самих засад. Ліберально-демократичний порядок рахується з нормальним часом. Гарантія індивідуальних і колективних прав слугує правовою основою для компромісу між інтересами, які, звісно, можуть вступати в конфлікт, але які, тим не менш, живляться спільною лояльністю до основ державного устрою. Конституції є динамічними в тій мірі, в якій вони дозволяють мирні зміни звичайними методами, але вони повинні бути жорсткішими і твердішими, коли стикаються з рухами, що мають намір їх зруйнувати. Там, де фундаментальні права інституціоналізовані, їх тимчасове призупинення є виправданим. Коли звичайні законодавчі канали заблоковані обструкцією і саботажем, демократична держава використовує надзвичайні повноваження для прийняття законів, які імпліцитно, якщо не явно, пов'язані з самим поняттям «уряд». Уряд призначений для управління. Фашизм оголосив війну демократії. Віртуальний стан війни загрожує європейським демократіям. Облоговий стан означає, навіть за демократичних конституцій, концентрацію влади в руках уряду і призупинення фундаментальних прав.

Якщо демократія вірить у перевагу своїх абсолютних цінностей над опортуністичними банальностями фашизму, вона повинна відповідати вимогам часу і докладати всіх можливих зусиль для її порятунку, навіть ризикуючи і ціною порушення фундаментальних принципів.

II.⁸

Деякі приклади войовничої демократії. Перш ніж перейти до більш систематичного розгляду антифашистського законодавства в Європі, можна розглянути нещодавні події в кількох країнах як приклад того, чого може досягти войовнича демократія в боротьбі з підривним екстремізмом, коли воля до виживання поєднується з відповідними заходами для боротьби з фашистськими методами.

1. *Фінляндія:* Від самого початку Фінляндська Республіка була особливо вразливою до радикалізму як зліва, так і справа. Новостворена держава була повністю позбавлена попереднього досвіду самоврядування, розбурхана жорстоким націоналізмом, межувала з більшовицькою Росією і перебувала в орбіті німецького імперіалізму; здавалося, жодна інша країна не була більш приречена стати фашистською. Проте Фінляндія відвернула як фашизм, так і більшовизм. Спочатку політична ситуація не відрізнялася від ситуації у Веймарській республіці в роки її розпаду. Комуністична партія, оголошена незаконною Верховним трибуналом ще в 1925 році, відновила свою діяльність і в 1929 році отримала велике представництво в Риксдагу, тим самим заблокувавши будь-яку конституційну реформу. Під явно позаконституційним тиском націоналістичного і напівфашистського руху лапуасів комуністи були настільки залякані, що націоналісти і прогресисти (буржуазні ліберали), незважаючи на протидію соціал-демократів, змогли провести конституційну реформу, яка не лише зміцнила позиції уряду, але й врешті-решт позбавила підривні партії — тобто, на той час, комуністів — національного і комунального представництва. Комуністична партія остаточно зникла з політичного життя. Одночасно з цим, фундаментальні права на об'єднання, свободу слова та преси, а також свободу об'єднання були серйозно обмежені. Зокрема, законом від 28 листопада 1930 року було заборонено створення, діяльність і підтримку всіх партій, що ставили за мету насильницьку зміну політичного і суспільного ладу. Коли, однак, після ліквідації червоної небезпеки Лапуаський рух набув дедалі більшого розмаху, а також вдався до беззаконня і тероризму проти конституційного уряду, діючий кабінет міністрів під головуванням «визволителя» Фінляндії Свінхувуда застосував проти лапуасів ті ж самі закони, за допомогою яких було розгромлено комунізм. У грудні 1931 року лапуаси під час повстання в Манцілі спробували захопити владу шляхом збройного повстання, але рух одразу ж зазнав краху, зіткнувшись у березні 1932 року з войовничим застосуванням надзвичайних повноважень. Фінська демократія була врятована і від фашизму. Після цього президент Свінхувуд зміг взяти середній курс і стабілізувати країну як справжню демократію. Уряд прийняв необхідне законодавство проти повторення фашистських змов, ухваливши закони 1933 року про заборону формування приватних армій всередині політичних партій та 1934 року про заборону демонстративного носіння політичної уніформи та інших символів політичної лояльності. Хоча фашистській партії було дозволено брати участь у політичному житті, застосування антиекстремістського законодавства фактично підірвало її агресивність, і, позбавлена військових регалій, вона стала лише однією з інших звичайних політичних партій, що не мали великого значення. Таким чином, політичний статус Фінляндії змінився з балтійської держави авторитарного типу на члена скандинавської сім'ї демократій. Результат цієї еволюції був підтверджений обранням у лютому 1937 року аграрного лідера Калліо, який змінив Свінхувуда на посаді президента республіки.

⁸ Другу частину статті перекладено за виданням: Karl Loewenstein. Militant Democracy and Fundamental Rights, II. The American Political Science Review, Vol. 31, No. 4 (Aug., 1937), pp. 638-658.

2. *Естонія*: Ще однією яскравою ілюстрацією войовничої демократії є Естонія. Знову ж таки, країна політичної та економічної нестабільності, розташована між Червоним і Коричневим, успішно протистояла як комунізму, так і фашизму. Після захоплення влади Гітлером у Німеччині загрозливий тиск фашистських угруповань посилювався і в Естонії. Проблема знову набула післявоєнної форми конституційної реформи, до якої зазвичай вдаються, коли виникає необхідність посилити виконавчу владу на тлі розпаду парламенту. За реформою 1933-34 років президент став нічим іншим, як авторитарним лідером. Рух за реформи спонсорували і проводили «визволителі», справжня копія націонал-соціалістичної партії в Німеччині. Коли в січні 1934 року нова конституція набула чинності, «визволителі» сподівалися використати збільшені повноваження виконавчої влади над законодавчою для реалізації власних планів і готувалися до силового повалення уряду шляхом державного перевороту, так званої змови Ларки в березні 1934 року. Але президент Пац використав проти фашизму саме ті надзвичайні повноваження, які надала йому реформа. Були розпущені не лише місцеві фашистські організації, створені колишніми прибалтійськими землевласниками німецького походження, але й «визволителі» були заборонені воєнним станом. Широко застосовувалися надзвичайні повноваження для підтримання порядку і спокою завдяки пильності президента, друга спроба фашистів захопити владу силою була придушена в зародку (так звана Ларкаська змова в грудні 1935 року). Дійсно, з 1934 року політична система Естонії більш-менш відображає авторитарний тип правління, з майже необмеженими повноваженнями президента на основі однопартійної системи, урядової партії «*Fatherland*». Але призупинення конституційного правління явно мало перехідний характер. У лютому 1936 року чесний плебісцит висловився за повне відновлення демократії та скликання Установчих зборів. На загальних виборах до установчих зборів у грудні 1936 року як комуністи, так і фашисти були виключені з виборчих списків, і можна було очікувати прийняття демократичної конституції нового авторитарного типу. Приклад Естонії демонструє збереження демократії недемократичними методами і є типовою ситуацією, коли демократія воює проти фашизму.

3. *Австрія*: На короткий час, з березня 1933 року по лютий 1934 року, Австрійська Республіка, здавалося, взяла схожий курс. Уряд Дольфуса спочатку мав намір уникнути як фашизму, так і комунізму, і в травні 1933 року неупереджено оголосив поза законом всілякі підіривні рухи. Однак у лютому 1934 року Дольфус безжально розгромив Соціалістичну партію, яка була глибоко лояльна до конституційного уряду, і встановив однопартійну державу, таким чином відкрито знехтувавши верховенством права і перетворивши Австрію на фашистську країну, навіть без натяку на конституційне правління. Спроба домінуючої меншини відгородитися від націонал-соціалізму жалюгідною імітацією його емоційної пропаганди здається приреченою на провал. Після укладення німецько-австрійської угоди в липні 1936 року перетворення Австрії на націонал-соціалістичну васальну державу є лише питанням часу і тактики, яке навіть успішна монархічна реставрація може тимчасово відтермінувати, але не відвернути остаточно.

4. *Чехословаччина*: Без сумніву, найяскравішим прикладом демократичної країни, яка зберігає свою фундаментальну структуру всупереч несприятливим обставинам, є Чехословаччина. Тут, на цьому самотньому острові в навколишньому морі диктаторських і авторитарних держав, внутрішня ситуація надзвичайно ускладнюється існуванням сильної меншини судетських німців, які, будучи колись домінуючим класом, так і не змогли примиритися зі співпрацею з чеською більшістю, що контролює уряд. Серед судетських німців, які в масі своїй живуть поблизу німецького кордону, дедалі більше зростає небезпечний дух іредентизму, належним чином підживлюваний зростаючою владою націонал-соціалістичної Німеччини. Крім того, парламентська адміністрація, яка в інших відношеннях працювала чудово, виявилася, як і скрізь, надто повільною і громіздкою для потреб економічної кризи, що важко позначилася на розвиненій індустріальній країні. Те, що демократичний устрій і національна цілісність все ж були збережені, пояснюється двома причинами. По-перше, коаліційні уряди, що змінювали один одного, діючи на основі широких законодавчих актів, дедалі більше керувалися декретами, що перебували під остаточним контролем парламенту.

Таким чином, після 1929 року Чехословацька держава схилилася перед новою версією парламентської демократії. Хоча цей курс, безумовно, міг викликати серйозні конституційні заперечення, вищі суди і парламентські органи, які єдині могли порушити питання про конституційність цих далекосяжних заходів у Вищому конституційному трибуналі, мудро утрималися від надмірної легалізації. Повільно чехословацька політична система трансформувалася в авторитарну, або «дисципліновану», демократію, якої вимагала надзвичайна ситуація на національному та міжнародному рівнях. З іншого боку, уряд енергійно реагував на фашистські методи підриву конституційного ладу і Палати представників з конституційних і правових питань, яка представляла закон від жовтня 1933 року про призупинення діяльності та розпуск підривних партій, ми читаємо наступні речення, які влучно описують існуючу надзвичайну ситуацію: «Очевидно, що всі конструктивні та політично відповідальні чинники стикаються з необхідністю передбачити захист найдорожчих надбань республіки і громадян, з метою припинення ворожої державі діяльності... У політиці також оборона формується відповідно до методів боротьби нападника».

Відповідно до цієї політики, Чехословацька Республіка прийняла найбільш всеосяжне і розумне законодавство проти фашизму, яке зараз існує в будь-якій сучасній державі, і, більше того, влада використовувала надані їй повноваження з безстрашною енергією. Ще в 1923 році закон про «Захист республіки» зберіг цілісність республіки і республікансько-демократичних інститутів. З огляду на більш витончені методи фашистів, які відійшли від відкритого порушення закону і переслідували свої цілі, прикриваючись здійсненням основних конституційних прав, необхідно було розробити більш адекватні заходи. У жовтні 1933 року, невдовзі після того, як націонал-соціалістичні німецькі партії були заборонені простим адміністративним розпорядженням, було прийнято закон, який уповноважив уряд призупинити і розпустити будь-яку підривну партію, групу, рух чи об'єднання, діяльність яких, на думку уряду, «може загрожувати конституційній єдності, цілісності, республікансько-демократичній формі держави або безпеці Чехословацької Республіки». Членство в об'єднанні з підривними цілями вважалося достатнім доказом провини. Відновлення розпущеної партії під іншою назвою або в іншій формі є незаконним; члени забороненої партії не мають права обіймати парламентські або державні посади; активні члени втрачають свої парламентські або офіційні функції; майно забороненого об'єднання підлягає конфіскації; уніформа і всі символи, що вказують на симпатії до забороненого руху, заборонені; свобода слова, преси, зібрань і пересування в межах держави для всіх, хто бере участь у підривній діяльності або підозрюється в ній, суттєво обмежена. Крім того, члени таких партій і ті, хто їм симпатизує, можуть бути піддані ретельному нагляду і контролю з боку поліції. Відповідно до принципу верховенства права, остаточне рішення про законність наказу про призупинення або розпуск нібито підривної партії приймає Вищий адміністративний трибунал. Після цього жоден підривний екстремістський чи революційний рух не зміг підняти голову, хоча чеській фашистській партії було дозволено продовжувати свою діяльність як звичайній політичній партії. Комунізм раніше пристосував свою програму і тактику до демократичного середовища.

З огляду на рішучість уряду захищати демократію, партії, які принципово виступали проти нинішньої форми держави, повинні були підкоритися законам. Уникаючи відкритої непокори, а також утримуючись від незаконної або мілітаристської пропаганди, колишні підпільні сили німецької опозиції організувалися в нормальну політичну партію. На загальних виборах у травні 1935 року «*Sudetendeutsche Heimatparte*» (Судетська народна партія) Конрада Генлейна несподівано стала другою за силою партією в парламенті, згуртувавши під своїми прапорами майже сімдесят відсотків німецького населення. Було очевидно, що навіть найпередбачливіше законодавство не могло перешкодити опозиційним силам ефективно самоорганізуватися. Але під загрозою закону 1933 року і рішучості уряду забезпечити його виконання, партія Генлейна діяла скрупульозно відповідно до закону, конституції і правил парламентської гри. Крім того, закон виявився ефективним засобом запобігання перетворенню опозиції на військову організацію. Проте уряд передбачав потенційну небезпеку, що виходила від ворожого населення, добре організованого в політичні кадри

і межуючого з недружнім сусідом. У травні 1936 року був прийнятий новий, набагато більш радикальний закон під назвою «Закон про оборону держави». І знову не було приділено уваги добре обґрунтованим запереченням, які не забув висловити конституційний легітимізм. У звичайні часи цей законодавчий акт, який фактично є новою конституцією, був би юридично неможливим, якби не був прийнятий як конституційна поправка. Але це було виправдано надзвичайною ситуацією. Закон перетворює всю державу, і особливо прикордонні райони, на бойову одиницю, яка готується до війни, що насувається, скасовуючи, значною мірою, під широкі дискреційні повноваження уряду, конституційні гарантії та конституційні права. Він передбачає, якщо виникне потреба, воєнний стан у мирний час і випереджає тоталітарну війну тоталітарним миром. В даний час тільки відкритий заколот, ймовірно, підтриманий інтервенцією з-за кордону, може повалити існуючу систему правління. У Чехословаччині постулат про демократію під час війни виконується дослівно.

Оцінюючи антифашистське законодавство Чехословаччини, можна сміливо стверджувати, що, всупереч усім очікуванням, воно зберегло внутрішній мир у державі, стабільність республіки і, з певними застереженнями, верховенство права, хоча й не змогло здобути прихильності тих верств населення, які все ще вороже ставляться до держави. У межах можливого вона імунізувала державу від фашистських методів і підготувала країну до оборони, на випадок, якщо остаточного зіткнення доктрин більше не вдасться уникнути. Очевидно, що це антифашистське законодавство зробило неоціненну послугу для миру в Європі.

III.

Огляд антифашистського законодавства. У цьому дослідженні зроблено спробу підсумувати зміст і цілі антифашистського законодавства в Європі. До нього увійшли такі основні демократичні країни, як Франція, Бельгія, Нідерланди, Англія, Ірландська Вільна Держава, Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія, Швейцарія та Чехословаччина. Зрідка згадується також Литва, незважаючи на те, що ця держава явно належить до нового типу «авторитарної», або «дисциплінованої» демократії балтійського зразка. Обсяг статті не дозволяє давати детальний чи вичерпний опис, і її метою не є давати юридичну оцінку. Хоча комплексність вжитих заходів варіюється від країни до країни, можна буде побачити, що всі без винятку демократичні держави вдаються до передбачених законом запобіжних заходів і законодавчого захисту того чи іншого виду.

Щодо політичного ефекту заходів зі стримування зароджуваного фашизму можна сказати, що, незважаючи на те, що місцеві умови сильно відрізняються, за національним розмаїттям чітко проглядається значна одноманітність, що відповідає одноманітності фашистської техніки підриву демократичної держави. Природно, що шанси на остаточний успіх у стримуванні різних місцевих фашистських рухів пропорційні часу введення в дію обмежувальних заходів (рано чи пізно), ретельності та майстерності, з якою вони були розроблені, панівним правовим традиціям і методам, і, перш за все, ретельності та рішучості адміністративних і судових органів у забезпеченні їх дотримання. Відповідний час для прийняття закону, безумовно, настав невдовзі після того, як Німеччина стала націонал-соціалістичною державою. Країнам, які не виправдано зволікали з прийняттям законодавства, ставало дедалі важче придушувати рухи, які вже встигли зачарувати людей та вкоренитися в суспільній свідомості.

Законодавство, як правило, спрямоване також проти підривних рухів або груп, відмінних від фашистських чи націонал-соціалістичних, якщо вони вважаються такими, що завдають шкоди демократичній державі. В основному, однак, закони розробляються відповідно до конкретних методів, що застосовуються фашизмом. Слід зазначити, що в демократичних країнах, за винятком Франції, в цілому не спостерігається помітного проникнення комунізму в свідомість людей. Це пояснюється не лише тим, що порівняно високий рівень життя в демократичних країнах і соціальне середовище не сприяють цьому, але й тим, що там, де радикалізм існує, він більшою чи меншою мірою зливається з офіційним поміркованим соціалізмом і поглинається ним, а отже, нейтралізується.

Різні законодавчі акти можна згрупувати наступним чином:

(1) Для боротьби з відкритим бунтом, повстанням, збройним повстанням, заколотом, масовими заворушеннями, змовою проти держави — словом, з будь-яким відкритим діянням, що межує з державною зрадою або підпадає під неї, — звичайні кримінальні кодекси всіх країн мають достатньо засобів. Якщо держава не досягла стадії фактичної політичної дезінтеграції, регулярних сил поліції або армії цілком достатньо для придушення державної зради окремих осіб або повстання великих груп. Як показує досвід фашизму і комунізму, рішучий уряд за підтримки лояльної армії завжди здатен придушити *путч* або *coup d'etat* (державний переворот), або навіть широке повстання зліва чи справа — наприклад, *путч* Каппа (1920) і *путч* Гітлера (1923) в Німеччині; Гайдівський *путч* у Чехословаччині (1926); повстання Ларка в Естонії (1935); повстання Мантсілла у Фінляндії (1931-32); повстання в Австрії (1934), Іспанії (1934), Греції (1935), Ірландії (1935); військове повстання на борту судна «De Zeven Provinciën» в Нідерландській Ост-Індії (1933). Таким чином, фашистські стратеги стали особливо обережними, щоб не вчиняти жодного відкритого акту повстання, доки більш витончені і ретельно розроблені законні методи підриву держави і створення атмосфери паралельної законності не стануть гарантією остаточного захоплення влади шляхом державного перевороту. Тим не менш, деякі демократичні країни визнали за доцільне посилити свої кримінальні кодекси або запровадити спеціальне законодавство проти державної зради (Чехословаччина в 1923 році і пізніше, Бельгія в 1934 році). Подібні положення були запропоновані у Швейцарії (1934 і 1936 роки). Крім того, більшість держав готові повною мірою використовувати воєнний стан і надзвичайні повноваження облогового стану у разі поширення повстання на їхню територію.

(2) Найповніший і найефективніший захід проти фашизму полягає у повній забороні підривних рухів. Лише в окремих випадках законодавство розробляється таким чином, щоб заборонити конкретно названі партії. Так було, коли в 1933 році Австрія заборонила націонал-соціалізм і комунізм разом з пов'язаними з ними організаціями. Однак, як правило, таке законодавство формується дуже обережно, щоб уникнути відкритої дискримінації будь-якого конкретного політичного руху, тим самим зберігаючи, принаймні номінально, демократичні принципи рівності перед законом і належної правової процедури. Таким чином, навіть антикомуністичні закони Фінляндії, Латвії та Литви не виокремили лівий екстремізм для заборони, хоча комуністи були очевидною мішенню. Явний гріх проти фундаментального демократичного принципу політичної рівності є сумнівною відзнакою найстарішої і найповажнішої демократії, тобто Швейцарії. «Public Order Bill» (Федеральний закон про громадський порядок), запропонований Федеральною радою в грудні 1936 року, намагався оголосити поза законом лише Комуністичну партію, прямо назвавши її небезпечною для держави — абсолютно невинуватим дискримінація, яка настільки збурила громадську думку, що під час парламентських дебатів у Штандераті законопроект довелося змінити на загальну заборону всіх підривних рухів. Ще не встигло вщухнути обурення громадськості таким грубим порушенням демократичних традицій, як кантони Невшатель і Женева кантональними актами 1937 року оголосили комуністичну партію поза законом у межах своїх кордонів. Хоча в такій ультрабуржуазній країні, як Швейцарія, комунізм має, можливо, менше шансів, ніж у будь-якій іншій європейській демократії, антикомуністичний закон був прийнятий на референдумі переважною більшістю в Невшателі, і подібного результату можна очікувати в Женеві. Закон, який відкрито дискримінував комунізм, був прийнятий у березні 1937 року в канадській провінції Квебек (так званий «Padlock Bill») (Закон навісного замка), а також у Люксембурзі в квітні 1937 року.

За цими винятками, антиекстремістське законодавство в усіх демократичних державах застосовує заборону без розбору до всіх політичних угруповань, які підпадають під загальну категорію підривної партії, незаконного об'єднання або організації, ворожої державі. Конкретних юридичних визначень того, що є підривною партією або організацією, зазвичай уникають. Однак той факт, що група, за своєю організацією або цілями, має намір або готова незаконно узурпувати функції, які зазвичай належать звичайним державним органам, як правило, є достатнім свідченням її підривного характеру. Рішення про те, чи визнавати групу незаконною, приймається на розсуд

уряду, а в деяких країнах може бути оскаржене в суді останньої інстанції. «*Groupements de fait*» (Провина через об'єднання), як правило, вважається достатньою, навіть якщо зловмисний намір або обізнаність про підривні цілі об'єднання не може бути доведена щодо окремого учасника. Угрупування *de facto* розглядаються як офіційно зареєстровані політичні партії або організації — це положення завдає удару по зловісному поняттю «руху», що відрізняється від звичайної політичної партії. Відновлення забороненої партії під будь-яким приводом є злочином. Однак цей захід не виявився достатнім для того, щоб запобігти відродженню заборонених партій як офіційно створених, а отже, юридично визнаних партій. Ілюстрацією цього є відродження в Чехословаччині німецьких націонал-соціалістів під назвою «*Sudetendeutsche Partei*», французької партії «*Croix de Feu*» під назвою «Французька соціалістична партія» (наразі перебуває під слідством), а також «Iron Guard» (Залізна партія) в Румунії під назвою «All-For-The-Country party» («Партія-Усе-Для-Країни»). У будь-якому випадку, якщо заборона партії поєднується з оголошенням поза законом діяльності військових партій, фактична небезпека створення паралельної законності⁹ значною мірою зменшується. Наслідками розпуску партії в кінцевому підсумку є конфіскація та ліквідація її майна (Чехословаччина (1933), Франція (1936), Великобританія (1936)).

У цьому зв'язку знову заслуговує на увагу ситуація у Швейцарії. У березні 1934 року на референдумі був відхилений федеральний законопроект про громадський порядок — загалом поміркований і такий, що стосувався лише фактичних прогалін у чинному федеральному законодавстві. Пропозиція була спрямована проти підривних об'єднань лише в тій мірі, в якій вони зривали або перешкоджали заходам влади незаконними засобами або привласнювали собі офіційні повноваження, і вона не втручалася в діяльність власне політичних партій. Подібний обмежувальний кантональний захід провалився в 1934 році в Цюриху, тоді як у кантоні Тічино, очевидно, більш вразливому до фашистської пропаганди з сусідньої Італії, відповідний закон був прийнятий того ж року. У грудні 1936 року Федеральна рада подала на розгляд федерального парламенту новий, набагато масштабніший проект постанови під назвою «For the Protection of Public Order and Safety» (Про захист громадського порядку і безпеки), який, у разі прийняття, забезпечить Швейцарію детально розробленою і всеосяжною системою законодавчого та адміністративного захисту від підривної діяльності, що поступається в Європі лише арсеналу оборони, який існував у Чехословаччині. Пропозиція була охарактеризована як «невідкладна», що, відповідно до швейцарської конституції, означає, що законопроект після прийняття обома палатами федерального парламенту не повинен виноситися на референдум, як це передбачено для федеральних законопроектів. Яскравими рисами законопроекту є відверта і визнана дискримінація комуністичної партії, про яку ми вже згадували, а також той факт, що він поєднує надійні законодавчі засоби захисту демократії від підривних рухів з далекосяжними положеннями, спрямованими на запобігання підбурюванню до невдоволення в збройних силах. Навіть аргументована критика армії може бути суворо покарана. Громадська думка, в тому числі значна частина правої буржуазії, рішуче виступає проти цього заходу, який явно виходить далеко за рамки захисту законно сформованого уряду від підривних методів і глибоко суперечить швейцарським ліберальним традиціям. Зважаючи на таке широке обурення, доля цієї пропозиції на момент написання цього звіту була сумнівною. Національна рада відклала обговорення до весняної сесії 1937 року, тим самим заперечуючи «невідкладний» характер законопроекту, від якого уряд, вочевидь, не бажає відмовлятися, побоюючись всенародного голосування. Хоча навіть під час дебатів у Раді кантонів Швейцарії були прийняті радикальні зміни, що відокремлюють партійні наміри від загальних захисних заходів, навряд чи цей законопроект матиме кращу долю, ніж його попередники, якщо буде представлений на розгляд народу. Тим часом, очевидно, що швейцарська демократія не захищена належним пропаганди. Тут можна додати, що нинішня Федеральна рада сама аж ніяк не є поза підозрою у профашистських схильностях, і що страх перед «червоною загрозою» загнав значну частину швейцарської буржуазії в майже істеричну сліпоту щодо безпеки, яка виходить від фашизму.

⁹ В оригіналі: a double legality (букв. «подвійна законність»). – Прим. перекладача.

(3) У всіх демократичних державах прийнято законодавство проти створення приватних воєнізованих армій політичних партій, проти носіння політичної форми або її частин (значків, нарукавних пов'язок), а також будь-якої іншої символіки (прапорів, транспарантів, емблем, стрічок, вимпелів), яка слугує для публічного позначення політичних поглядів особи. Ці положення, які надто легковажно і «фейлетонно» називаються «bills against indoctrinary haberdashery» (законопроектами проти ідеологічної галантереї), б'ють у саме коріння фашистської техніки пропаганди, а саме — самореклами і залякування інших. Військове вбрання символізує і викристалізовує містичне товариство озброєння, таке необхідне для емоційних потреб фашизму. Більш-менш ідентичні «blouse-laws» (сорочні закони) були прийняті у Швеції (1933), Норвегії (1933), Данії (1933), Фінляндії (1934), Нідерландах (1934), Чехословаччині (1933 і 1936), Швейцарії (1933), Австрії (1933), Бельгії (1934), і, дуже пізно і лише під провокацією навмисних порушень громадського порядку, спричинених «чорносорочечниками Мослі», в Англії (1936). Для порівняння можна згадати, що до 1933 року в Німеччині не було вжито жодних рішучих заходів проти політичної уніформи і формування приватних армій, частково через політичну слабкість і фактичне потурання влади Рейху, яка не бажала дискримінувати «національний» рух, частково через конституційні ревності, що впливають з поліцейської влади земель. Федеральний указ президента Рейху, нарешті прийнятий навесні 1932 року, був скасований менш ніж через два місяці. В Іспанії взагалі не було вжито жодних заходів, а в Ірландській Вільній Державі законопроект проти уніформи був відхилений Сенатом (1934), що призвело до ліквідації цього органу.

(4) Хоча уніформа зазвичай є явною ознакою організації, що діє за військовим принципом, для демократичних держав ще важливіше запобігати формуванню військових оркестрів або приватних партійних ополчень. Створені спочатку як «стюарди» для захисту партійних мітингів від небажаних переривань і як охоронці «лідерів», вони мають тенденцію переростати в приватні армії для наступальних цілей і підготовки до остаточного захоплення влади. Таким чином, вони становлять неприйнятну конкуренцію власним збройним силам держави. Тому багато держав заборонили формування приватних армій, партійних ополчень і банд з будь-якою метою, як охоронців, штурмових загонів або охоронців, як у Швеції (1934), Данії (1934), Бельгії (1934), Ірландській вільній державі (1934), кантоні Цюріх (1934), Франції (1936), Голландії (1936) — запропоновано також у Швейцарії (1936). Не менш шкідливими для державної влади є військові навчання і військова підготовка, які не контролюються і не наглядаються державою, навіть якщо в них беруть участь люди без військової форми. Отже, заборона партійної форми повинна, як правило, супроводжуватися і доповнюватися заборонаю військової підготовки, яку проводять неуповноважені особи. Такі закони були прийняті в Бельгії (1934), кантоні Цюріх (1934), Великій Британії (1936) та Франції (1936).

(5) Усі демократичні країни вжили законодавчих заходів для запобігання незаконному виробництву, транспортуванню, носінню, володінню та використанню вогнепальної або іншої наступальної зброї будь-якого виду, або посилили вже існуючі заборони (Чехословаччина [1923], Бельгія [1934], Франція [1936], Велика Британія [1937]). У Швейцарії після того, як на референдумі 1935 року положення, включені до федерального закону, були відхилені, деякі кантони, наприклад, Цюріх, Фрібург, Санкт-Галль і Базель, пішли назустріч. Кінцева ефективність таких заходів, однак, залишається досить сумнівною, навіть якщо поліція і армія залишаються лояльними до держави, оскільки за ці неспокійні роки політичної боротьби в Європі велика кількість зброї переходила з рук в руки шляхом контрабанди, переховування і таємного зберігання. Повне внутрішнє і приватне роззброєння в кращому випадку важко здійснити в умовах загальної і офіційної гонки озброєнь; але пильна поліція повинна бути в змозі запобігти принаймні будь-якому масштабному накопиченню зброї в приватних руках.

(6) Низка нових законів стосується зловживання парламентськими інституціями з боку політичного екстремізму. Взяті разом, ці заходи є першою і поки що досить боязкою спробою захистити парламентську техніку від використання в цілях підривної пропаганди та екстремістських

дій. Коли в березні 1937 року «лідер» рексистів Леон Дегрель змусив піти у відставку не лише діючого члена Рексистської партії від округу Брюсселя, але й кандидатів, що замінили його, виключно з метою проведення довиборів, на яких він міг би як легітимний кандидат від партії рекламувати цілі фашистської партії, бельгійський парламент прийняв закон, яким такі легковажні довибори були заборонені в майбутньому. Конституційна поправка в Нідерландах, прийнята в квітні 1937 року переважною більшістю голосів в обох палатах, дозволяє позбавляти представництва в політичних органах (національних, провінційних і комунальних) прихильників підривних партій, які виступають за зміну існуючої форми правління незаконними методами. Таким чином, екстремістські групи можуть бути позбавлені своїх офіційних речників, і відтак буде знято гостроту з підривної пропаганди, тим більше, що інша конституційна поправка, прийнята одночасно, також обмежує депутатську недоторканність, яка більше не може бути використана для державної зради. Хоча ці поправки все ще мають бути прийняті двома третинами нової палати, немає сумнівів, що ця ґрунтовна реформа з часом буде закріплена в законодавстві. Аналогічно, новий французький закон про пресу, який зараз перебуває на розгляді в Сенаті, унеможливило для юридично відповідальних редакторів уникнення переслідування за підбурювальну пропаганду або іншу незаконну діяльність під прикриттям депутатської недоторканності. Як і в Нідерландах, чехословацький закон 1933 року оголошує мандати представників підривних партій втраченими, і в обох країнах такі вакансії не заповнюються до наступних виборів, в яких у Чехословаччині не можуть брати участь партії, розпущені через їхні підривні цілі.

(7) Інші нещодавно прийняті заходи демократичних держав спрямовані на стримування ексцесів політичного протистояння. Звичайні кримінальні кодекси або загальне право більшості країн (Швеції, Норвегії, Фінляндії, Нідерландів, Великої Британії, а також Німеччини до 1933 року) містять положення, що стосуються підбурювання до насильства або ненависті проти інших верств населення. Крім того, виникла необхідність пом'якшити політичну гостроту, коли вона була спрямована проти осіб або класів осіб чи установ, які зазвичай ставали об'єктами нападу фашизму. Багато держав забезпечили засоби правового захисту, заборонивши підбурювання та агітацію проти певних груп населення через їхню расу, політичні погляди чи релігійні переконання — зокрема, через їхню відданість існуючій республіканській та демократичній формі правління (Чехословаччина [1933], Нідерланди [1934], а також канадська провінція Манітоба [1934]). Хоча законодавчий захист, таким чином, надавався, головним чином, релігіям, що піддавалися антирелігійній пропаганді комуністів, такі заходи мали на меті також запобігти або пом'якшити насильницьку агітацію проти євреїв і марксистів. У зв'язку з цим слід пам'ятати, що за часів Веймарської республіки через непередбачене, але завзяте ставлення судів до тлумачення кримінального кодексу євреї і марксистки як члени групи залишалися повністю без захисту, якщо вони не могли довести, що напад був спрямований особисто проти заявника.

(8) Політичні чвари, доведені фашистами до крайнощів організованого хуліганства, зробили основоположне право на зібрання більш-менш фіктивним. Створення заворушень або зрив зборів опозиційних або конституційних партій не тільки стало улюбленим випробуванням бойового духу воєнізованих партій («meeting-hall-battles» (бійка в залі засідань) — «*Saalschlacht*»), але й відлякувало мирних громадян від відвідування зборів за власним вибором. Завдання поліції підтримувати мир і порядок на мітингах і публічних процесіях ставало дедалі складнішим. Оскільки звичайні кримінальні кодекси були абсолютно недостатніми для приборкання свідомої тактики екстремістських партій, більш суворе законодавство було запроваджене в Чехословаччині (1923), Великій Британії (1936) і запропоноване в Швейцарії (1936). Багато демократичних країн, однак, все ще відстають від них.

Інша проблема виникла, коли стало очевидним, що фашистські демонстрації, ходи і мітинги проводилися в районах, де їх можна було розглядати лише як свідому провокацію через ворожість основної маси населення, що проживає в цих кварталах. Якщо в таких випадках і виникали заворушення, то вони фактично створювалися опонентами. Експлуатація такої ситуації була одним з

улюблених методів фашистських рухів, що піднімалися на ноги, завдяки чому вони могли протистояти конституційному праву на вільні ходи і зібрання. Цілком логічно, що нове законодавство в різних державах, як у Великій Британії (1936 р.) і як було запропоновано в Швейцарії (1936 р.), суворо обмежувала свободу зібрань з боку поліції або, залежно від обставин, політичної влади, щоб уникнути провокацій і подальших зіткнень між політичними опонентами.

(9) Можливо, найгострішою проблемою демократичних держав, які все ще відстоюють фундаментальні права, є обмеження свободи громадської думки, слова і преси з метою протидії незаконному використанню їх революційною і підривною пропагандою, коли атака відбувається під виглядом законної політичної критики існуючих інститутів. Відкриті акти підбурювання до збройного заклоту можна легко придушити, але величезний арсенал фашистської техніки включає в себе більш витончену зброю очорнення, паплюження, наклепу і, не в останню чергу, висміювання самої демократичної держави, її політичних інститутів і провідних особистостей. Упродовж тривалого часу в «Французькій дії» витонченість таких відомих авторів, як Доде і Моррас, перетворила політичну інвективу на мистецтво і науку. Демократичний фундаменталізм з цим погодився, оскільки свобода громадської думки, очевидно, включала також свободу політичних зловживань, і навіть злісна критика була захищена. Потерпілий мав шукати відшкодування через звичайну процедуру розгляду справи про наклеп, що надавало довгоочікувану можливість рекламувати політичні наміри кривдника. Демократії, які стали фашистськими, тяжко грішили своєю поблажливістю або занадто легалістичними концепціями свободи громадської думки. Демократії, що залишилися, повільно виправляють цей недолік. У деяких випадках кримінальні кодекси реформуються, щоб впоратися зі зловживанням пресою і свободою слова для підривної пропаганди або звинувачень, які зачіпають гідність республіканських і демократичних інститутів. Нові закони були прийняті у Фінляндії (1931) і Нідерландах (1934). Деякі країни пішли так далеко, що прийняли закони, які забороняють розповсюдження неправдивих чуток; прикладами є Чехословаччина (1923), Фінляндія (1934), Швейцарія (1936), а також новий французький закон про пресу, який на момент написання цього звіту перебував на розгляді в Сенаті. Приниження існуючих політичних інститутів і образа гідності діючої влади та державних органів було визнано злочином у Чехословаччині (1923), Фінляндії (1930 і 1934), Іспанії (1932), Нідерландах (1934), а також запропоновано у Швейцарії (1936). Особливо республікансько-демократичні інститути та символи були захищені від наклепницьких доносів. Всі подібні обмеження свободи слова і свободи преси були зустрінуті фашистами з обуренням, що демократична держава порушує саму суть своїх принципів свободи. Але ці заходи виявилися ефективними у стримуванні публічної пропаганди підривних рухів і підтримці престижу демократичних інститутів.

Крім того, необхідно було контролювати наклепницькі кампанії, спрямовані проти провідних діячів існуючого режиму. У деяких державах було визнано незаконними наклепницькі висловлювання на адресу президента республіки (Чехословаччина, 1923 р.) або приниження гідності республікансько-демократичних символів (Чехословаччина [1923 і 1936 рр.], Литва [1936 р.]). У Франції, після того, як безсоромна кампанія проти М. Саленгро призвела до самогубства жертви, новий закон про пресу, що перебував на розгляді парламенту в 1937 році, захищає провідних діячів суспільного життя — не тільки існуючого режиму — від наклепів і обмов. Докази правди приймаються, але навіть якщо твердження доведено, його зловмисний характер тягне за собою зобов'язання автора відшкодувати збитки. Якби в Бельгії був більш суворий закон про політичні наклепи, М. Дегрель навряд чи зміг би похвалитися тим, що свого часу проти нього розглядалося більше двохсот позовів про наклеп. Як це часто буває в антифашистському законодавстві, межа між незаконним наклепом і обґрунтованою критикою як законним здійсненням політичних прав надзвичайно розмита, і суди демократичних держав покликані вирішувати на законних підставах те, що насправді є політичною проблемою, для якої ще належить знайти нове *ratio decidendi*¹⁰.

¹⁰ Підстава для вирішення. – лат. (Прим. перекладача).

(10) Ще більш відверто підривною є звичка фашизму публічно звеличувати політичних злочинців і порушників існуючих законів — практика, яка слугує подвійній меті: створення революційного символізму мучеників і героїв та безкарного виклику існуючому порядку. Досі пам'ятають, що пан Гітлер у серпні 1933 року, коли погромники його партії вбили за особливо огидних обставин політичного супротивника в Потемпі і були засуджені судом до смертної кари, проголосив свою «духовну єдність» з ними. Лише Чехословаччина (1923) та Фінляндія (1934) виступили проти такої практики морального пособництва політичним злочинцям.

(11) Досвід переконливо доводить, що навіть добре підготовлене збройне повстання екстремістів правого чи лівого спрямування є безнадійним, якщо регулярні сили поліції та армії залишаються лояльними до законно сформованого уряду. Тому одним з найважливіших завдань будь-якої держави, що поважає себе, є захист своїх збройних сил від проникнення підривної пропаганди. У багатьох країнах політична діяльність взагалі заборонена для військовослужбовців. Офіцери, як правило, менш доступні для комуністичного впливу, ніж рядові, в той час як вони більш схильні симпатизувати фашизму через супутній йому націоналізм. Таким чином, офіцери збройних сил в цілому не сприймають фашизм негативно. Хоча більшість країн мають кримінальні та військові кодекси, покликані стримувати підбурювання до невдоволення в збройних силах, або запровадили нове законодавство такого роду (наприклад, Чехословаччина [1923], Бельгія [1934], Великобританія [1934], Нідерланди після повстання на «*De Zeven Provinciën*» [1933-34]), такі закони явно спрямовані виключно на комунізм, і дуже мало було зроблено для того, щоб обмежити проникнення фашистської ідеології у військову систему.

(12) Найкращі превентивні закони будуть неефективними, якщо державні службовці в цілому, які, контролюючи ключові посади в адміністрації та керуючи виконанням законів, несуть відповідальність за дотримання правопорядку, не є глибоко лояльними до держави, від якої вони отримують кошти для існування. Питання про те, чи повинні державні службовці мати таку ж свободу політичних об'єднань і діяльності, як і інші громадяни (як це було передбачено статтею 130 Конституції покійної Веймарської республіки), є дискусійною проблемою. Однак дозволити державним службовцям схвалювати антидемократичні партії або активно підтримувати їх було б надмірною вимогою до щедрості демократичного фундаменталізму. У ряді держав було вжито заходів проти участі державних службовців і працівників у будь-яких політичних партіях, як у Данії (1932) і Фінляндії (1926 і 1934), або в конкретних партіях, які вважаються несумісними з демократичним і конституційним устроєм держави (Швейцарія, федеральний закон [1932] і пропозиція 1936 року, кантон Базель [1936], Литва [1934], Голландія [1934]). Найбільш радикальні положення, спрямовані на обмеження антиконституційної діяльності державних службовців усіх видів — включаючи викладачів університетів і шкіл та осіб, які отримують пенсії від держави — знову ж таки містяться в Чехословаччині (1933), де навіть примусове переведення судді на іншу посаду, якщо не звільнення, допускається, якщо його визнано винним в участі в антидемократичній діяльності. З цієї точки зору, широко обговорювані американські закони про присягу вчителя можуть завоювати певну прихильність серед тих, хто належним чином стурбований їхніми можливими антидемократичними наслідками.

(13) Нарешті, в кожній демократичній державі, що воює проти фашизму, повинна бути створена спеціально підібрана і навчена політична поліція для виявлення, переслідування, нагляду і контролю за антидемократичною і антиконституційною діяльністю і рухами. Скандинавські країни та Швейцарія, а також, можливо, й інші держави, створивши спеціальні підрозділи поліції, наслідували приклад диктаторських та авторитарних держав. Більше того, в деяких державах передбачена співпраця всіх громадян з владою в підтримці громадського порядку і безпеки, оскільки неповідомлення компетентним органам інформації про протиправну або підривну діяльність вважається злочином.

(14) За останні роки напруженості між різними доктринами накопичився великий досвід, який свідчить про те, що фашистська пропаганда проникає в демократичні держави з-за кордону

з навмисною метою підірвати існуючі конституційні системи. Ніколи ще міжнародна етика не порушувалася так грубо, як місіонерськими зусиллями Інтернаціонального фашизму з поширення політичної пропаганди в інших країнах. Протидія підривній діяльності, спрямованій проти держави зовні, є однією з фундаментальних і водночас найтонших функцій демократичних держав. Вона вимагає як делікатності, так і рішучості, щоб уникнути політичної та економічної відплати. Очевидно, що нічого не можна зробити проти радіо-пропаганди від іноземних передавачів, які в диктаторських країнах, звичайно, є державними органами. Більш доступними для юрисдикції держави, що зазнала удару, є поліцейські та адміністративні правила, що забороняють політичну діяльність іноземців або іноземних емісарів на національній території (наприклад, як промовців на мітингах), ввезення або розповсюдження іноземних газет антидемократичного характеру, носіння фашистської символіки іноземними відвідувачами або резидентами, а також заборона діяльності іноземних партійних організацій в межах кордонів. Нехтування такими запобіжними заходами призвело до вбивства націонал-соціалістичного швейцарського *Landesfuhrer'a*¹¹ в Давосі в 1936 році. Відповідні нормативні приписи були прийняті у Швейцарії, Чехословаччині, Литві Південно-Західній Африці (проти нацистської пропаганди), а також на Кіпрі та Мальті (проти італійського фашизму). Швейцарія у 1935 році, після викрадення журналіста Якоба агентами німецького гестапо, прийняла федеральний закон, згідно з яким іноземним посадовцям забороняється привласнювати собі на території Швейцарії діяльність, яка належить до компетенції національної або кантональної влади. У деяких випадках були прийняті антишпигунські закони (Чехословаччина, 1923 і 1936 роки, Швейцарія, 1935 рік). У зв'язку з цим слід згадати про фінансову підтримку, яка, судячи з усього, вільно надходить зі штаб-квартири Інтернаціонального фашизму до фашистських рухів у демократичних країнах. Навіть якщо ефективний контроль над антиконституційними рухами буде можливим, перекрити таємні джерела фінансових внесків через посередництво приватних осіб видається не під силу державі. У континентальній Європі публічна звітність політичних партій абсолютно невідома.

IV.

Висновки. Як показало це дослідження, демократія в самозахисті від екстремізму аж ніяк не залишилася бездіяльною. Нарешті страхітливе закляття погляду фашистського василіска було знято; європейська демократія переступила через демократичний фундаменталізм і переросла у войовничу. Фашистську техніку було розпізнано та зустрівто ефективною протидією. На вогонь відповідають вогнем. Багато зроблено та ще більше потрібно зробити. Навіть максимум оборонних заходів у демократичних країнах не дорівнює мінімуму самозахисту, який найм'якша авторитарна держава вважає необхідним. Крім того, демократії слід остерігатися надмірного оптимізму. Переоцінювати максимальну ефективність законодавчих положень проти фашистської емоційної техніки було б небезпечним самообманом. Законодавство є лише допоміжним засобом, необхідним для войовничого прагнення до самозбереження. Найдосконаліші статuti не варті паперу, на якому вони написані, якщо вони не підкріплені незламною волею до виживання. Чи можлива успішна оборона в кінцевому підсумку, залежить від занадто багатьох факторів, аби обговорювати їх тут. Національні традиції, економічні міркування, соціальна стратифікація, соціологічна картина і специфічна юридична техніка кожної окремої країни, а також тенденції світової політики вступають у гру. Для того, щоб остаточно подолати небезпеку цілковитого поглинення Європи фашизмом, необхідно усунути причини, тобто змінити ментальну структуру нинішньої епохи мас і раціоналізованих емоцій. Жодні людські зусилля не можуть нав'язати історії такий курс. Емоційне правління в тій чи іншій формі повинно мати свій шлях, поки його не опанують нові психотехнічні методи, які регулюють перепади між раціоналізмом і містицизмом.

¹¹ Йдеться про політичне вбивство нацистського партійного лідера, засновника і глави швейцарського відділення НСДАП В. Густлоффа, у 1933 році призначеного ландесгруппенляйтером Швейцарії. – Прим. наук. редакторів.

Можливо, настав час, коли вже не варто закривати очі на той факт, що ліберальна демократія, що придатна, в кінцевому рахунку, лише для політичних аристократів серед націй, починає програвати пробудженим масам. Порятунком абсолютних цінностей демократії слід очікувати не від зречення від них на користь емоціоналізму, використовуваного в безглузвих або егоїстичних цілях самозваними лідерами, а від свідомого перетворення застарілих форм і жорстких концепцій на нові інструменти «дисциплінованої», або навіть — не будемо соромитися цього слова — «авторитарної» демократії. Чи буде ця мета досягнута за допомогою трансубстантивациї традиційних парламентських методів, як у Бельгії, Чехословаччині і, не в останню чергу, у Великій Британії, чи за допомогою прямих інструментів конституційної реформи, як в Ірландській вільній державі або в Естонії, можливо, має другорядне значення у порівнянні з безпосередньою метою, а саме: ті, хто контролює емоціоналізм мас, повинні бути остаточно і безповоротно підзвітні народу за допомогою конституційних процесів.

У цьому сенсі демократія має бути переосмислена. Вона має бути — принаймні на перехідному етапі, поки суспільство не пристосується до умов технологічної епохи — застосуванням дисциплінованої влади ліберально налаштованими людьми для досягнення кінцевих цілей ліберального уряду: людської гідності та свободи.

У той же час, оскільки більшість людей у всіх досліджуваних демократіях все ще не сприймають фашистську ментальність, найменше, чого слід очікувати від урядів, відповідальних за конституційні процеси, — це готовності зустріти і перемогти фашистську техніку на її власному полі бою. Першим кроком до такої необхідної Інтернаціональної демократії є усвідомлення спільної небезпеки, а також визнання того, що було зроблено для захисту іншими націями, які опинилися в подібних ситуаціях. Нехтувати досвідом загиблих демократій було б рівнозначно капітуляції для демократій живих.

Очевидно, що жодна країна не застрахована від фашизму як світового руху. Після визнання цього незаперечного факту виникає питання про те, чи потрібні законодавчі заходи аби не допустити зародження фашизму в Сполучених Штатах. Вивчення можливостей у цьому напрямку виходить за межі цього дослідження. Якщо, однак, на це питання відповісти ствердно, то постає друга проблема — розробка федерального законодавства або законодавства штатів щодо боротьби з екстремізмом, яке б відповідало розвиненому фундаменталізму конституційних прав, закріплених в американській конституції.